

Hodnotenie krajinného rázu

Žijeme v čase, keď človek stráca pôvodný autentický pocit hlbokjej súdržnosti s prírodou, s krajinou a často i vlastným ľudským spoločenstvom. Pociť stratu vedie k snahe definovať miznúce hodnoty a stanoviť spôsob ich ochrany. Z uvedeného dôvodu sa objektom záujmu stala aj kultúrna krajina a jej hodnoty. Od konca 20. storočia je vnímaná výrazne v novej polohe - ako fenomén, symbol a objekt národného dedičstva, dôležitý znak identity ľudskej komunity. Predmetom ochrany sa tak stávajú už nielen prírode blízke segmenty krajiny alebo objekty pamiatkovej starostlivosti, ale celkový charakter krajiny, ktorý v našom kultúrnom prostredí zvykneme označovať termínom krajinný ráz.

krajinný ráz je vnímaný ako inšpiračný zdroj a východisko tvorby priestoru. Rešpektovanie typických znakov mesta či krajiny sa tak stáva hlavným východiskom v procese ich pretvárania. Definovanie kvality krajinného rázu je teda zlomovým bodom, kde svoj záujem uzatvárajú disciplíny, akou je geografia, krajinná alebo kultúrna ekológia, sociológia a psychológia, a začína sa odvíjať proces tvorby krajinného priestoru. Definovanie krajinného rázu tak vo všetkých prípadoch bude, alebo by malo, hrať kľúčovú úlohu.

Posudzovanie krajinného rázu je možné z metodického hľadiska rozdeliť na niekoľko základných krokov, ktorými sú: (1) predbežná krajinná typológia a diferen-

krajinu) krajinej štruktúry. Vyhodnotenie sa zásadne robí s ohľadom na vývoj štruktúr v čase (jeho súčasťou je okrem iného aj identifikácia historických krajinných štruktúr). Výsledkom práce je predbežná identifikácia **typov a/alebo areálov (krajinných individuí, miest, oblastí)** krajinného rázu. Areály a typy krajinného rázu zriedkavo zodpovedajú administratívnym a nemusia zodpovedať ani vizuálne vnímaným hraniciam. Konečným produktom charakteristiky je zvyčajne mapa krajinných typov a/alebo areálov, doplnená verbálnym a grafickým popisom ich charakteru (bez vyjadrenia hodnôt) a **identifikáciou kľúčových charakteristík (znakov)**, ktoré sú rozhodujúce pre utváranie krajinného rázu. Tento prvý krok posudzova-

Panoramatické snímky Hostýnských vrchov (obr. 1) a Chřibov (obr. 2) použité pri posudzovaní krajinného rázu Zlínskeho kraja. Snímky zachycujú charakteristický priebeh významných pohľadových horizontov a dominant (foto autorka, 2004)

Ochrana krajinného rázu je daná národnou legislatívou (v Českej republike zákon č. 114/1992 Zb. o ochrane prírody a krajiny, §12 a zákon č. 183/2006 Zb., o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v odkazoch na „charakter a identitu krajiny“), predpismi Európskej únie a medzinárodnými dohovormi (predovšetkým Európskym dohovorom o krajine z roku 2000). Posudzovanie krajinného rázu sa robí z rôznych dôvodov: môže byť súčasťou geografických metód pri celkovom štúdiu krajiny, ako aj prostriedkom pre získanie potrebných údajov o hodnotách kultúrnej krajiny pre zabezpečenie jej ochrany. Okrem spomínaných dvoch hľadísk existuje ešte tretie, vlastné profesii krajinej architektúry, urbanizmu a územného plánovania, kde

ciacia, zahrňujúca identifikáciu určujúcich znakov krajiny, (2) percepčné posudzovanie krajiny (determinácia vizuálnych charakteristík krajiny), (3) hodnotové vyjadrenie (charakteristik) krajiny, (3) klasifikácia krajiny na typy a/alebo areály krajinného rázu a (4) vyhodnotenie citlivosti a únosnosti krajiny k zmenám krajinného rázu.

Prvou fázou uchopenia celého problému je **identifikácia území rozdielneho charakteru** krajiny (územná diferenciácia), ich prípadná typológia, mapovanie a popis. Zameriava sa na vymedzenie určujúcich typických a diferenčných znakov. Jedná sa o metodicky i technicky náročný proces, ktorého obsahom je detailné vyhodnotenie tzv. primárnej (prírodnej), sekundárnej (spôsob využitia zeme) a terciálnej (nehmotné antropické vplyvy na

nia môžeme označiť ako objektívny (je podporený geografickými štatistikami).

Vzhľadom na to, že krajina je hierarchicky usporiadaná – najčastejšie pracujeme s úrovňou národnou, regionálnou a lokálnou – musí byť posudzovanie krajinného rázu prevádzané súčasne v rozdielnych mierkach krajiny. Výsledok sa potom javí ako „vnorená séria“ typov alebo areálov krajinného rázu (kultúrnej krajiny), kde sa postupuje od širších územných súvislostí do stále väčších podrobností krajinného detailu a naopak. V každej úrovni sa pracuje s inou mierkou krajiny, teda s inou úrovňou detailu. Nie je rozhodujúce, ktorým smerom posudzovanie postupuje; dôležité je, aby pri hodnotení boli zohľadnené všetky hierarchické úrovne.

Typologické práce prebiehajú v dvoch krokoch: formou analýzy „od zeleného stola“ (analýza relevantných geografických dát) a formou terénneho overovania. Z podkladových materiálov sa generujú relevantné dáta a mapované informácie, ktoré sa využívajú pre prípravu série máp, ktoré po navrstvení slúžia pre prvú identifikáciu území spoločného charakteru (zvyčajne predbežné vymedzenie typov a areálov krajinného rázu). Hodnotia sa prírodné faktory (geologické podložie, reliéf, vodné systémy, pôdy a vegetácia) a kultúrne/sociálne faktory (využitie zeme, osídlenie, usporiadanie krajinnej matrice, mierka, časová hĺbka, priestorové vzťahy) a hľadajú sa typické a/alebo špecifické kombinácie znakov krajiny.

Mimoriadne dôležitým krokom v posudzovaní je definovanie hlavných zmien charakteru kultúrnej krajiny v priebehu jej vývoja, ktoré je možné určiť využitím geneticko-komparačných metód štúdia krajiny a využitím priestorových simulácií. Jedná sa síce o časovo a technicky veľmi náročné hodnotenie, ale pre identifikáciu historických krajinných štruktúr a pre objektívne posúdenie ich pôvodu, významu v utváraní krajinného rázu a stupňa dochovanosti je nevyhnutné. Je možné využiť viacero metodických postupov (identifikácia historických krajinných štruktúr, vyhodnotenie tzv. hĺbky času, typy historického *land use*, klasifikácia zmien *land use* a pod.).

Terénne dáta slúžia predovšetkým na overovanie získaných skutočností. Sú zbierané kontrolovaným spôsobom (napríklad sa používajú terénne záznamové háčky) a ich pomocou sa overuje a upresňuje predbežné vymedzenie typov a areálov krajinného rázu, pripravuje sa popis ich charakteru, identifikujú sa percepčné charakteristiky, ktoré nie sú zrejmé z rozborových štúdií. Výsledky terénnych šetrení tvoria dôležitý podklad, ktorý ukazuje, akým spôsobom je krajina vnímaná človekom. Cieľom prie skumov je overiť každé identifikované územie (miesto, oblasť) alebo typ krajinného rázu a jeho diferenčné rozhranie.

Informácie by mali byť zaznamenávané do **terénnych tabuliek**, navrhnutých špecificky (individuálne) pre sledované ciele. Takto môžu byť pozorovania zachytené konzistentným spôsobom. Obsah terénnych tabuliek by mal vytvoriť priestor pre: písomný popis charakteru krajiny pozorovaného z referenčných stanovísk alebo predom definovaných území (významné rekreačné územia, rezidenčné zóny), záznamovú (grafickú) skicu, súpis krajinných znakov, záznam percepčných znakov a poznámky k pozorovaniu stavu, citlivosti a potreby zmeny.

Súčasnou terénneho posudzovania je tvorba fotodokumentácie. **Fotografie** by mali byť nasnímané z každého zdrojového miesta posudzovania a slúžia pre kompletnosť terénnych záznamov. Správna technika fotografického snímania krajiny pre potreby posudzovania krajinného rázu bola publikovaná napr. v prácach Evy Žalmanovej (2004). Cieľom je zaznamenanie variácií charakteru krajiny, najlepších scénických pohľadov, a vytvorenie záznamu typických aspektov krajinného charakteru. Panoramatické pohľady potom slúžia pre identifikáciu znakov krajinného rázu. Okrem klasickej fotografie sú súčasťou terénnej práce aj kreslené záznamy priestoru. Poskytujú trochu odlišné interpretačné možnosti, než má fotografia (fotografia, spracovávaná presne definovanou technológiou, je objektívnym vizuálnym odrazom priestoru, zatiaľ čo panoráma kreslená v teréne zachytáva krajinu skutočne tak, ako ju vníma pozorovateľ). (Ďalšie informácie napr. v *Enviromagazine* č. 6/ 2001).

Proces klasifikácie (typológie) krajiny je neustále upresňovaný a finalizovaný konečným mapovým vymedzením typov, prípadne areálov (miest a oblastí) krajinného rázu sprevádzaných prípravou jasných popisov ich charakteru. Ďalším krokom, ktorý by mal byť v postupe jasne vymedzený, je **hodnotové vyjadrenie**

„kvality“ krajiny, krajinného rázu. Jedná sa o posúdenie významnosti znakov, ich jedinečnosti, estetické hodnoty krajinných scén a pod. Pretože je takéto posudzovanie do určitej miery zaťažené subjektívnym názorom posudzovateľov a hodnotovou spoločenskou normou, má charakter objektívno-subjektívneho posudzovania. Vstup subjektívnej roviny do posudzovania je dôležitý a potrebný; kritériá posudzovania musia byť ale vopred jasne vymedzené a transparentné (posudzovanie musí byť opakovateľné). Je dôležité, aby krajinu týmto spôsobom vyhodnocoval nie jeden expert, ako je v našich krajinách, žiaľ, obvyklé, ale čo najširšia skupina posudzovateľov zložená z odbornej i laickej verejnosti. Hodnotová analýza krajiny je tak výsledkom spoločenského konsenzu.

Zvláštny spôsob posudzovania vyžadujú komponované krajiny – krajiny zámerne navrhnuté. V týchto prípadoch je nutné oproti bežnému štandardu navyše identifikovať filozofický, náboženský alebo umelecký krajinný koncept a objektívne posúdiť základné parametre priestorovej kompozície. Takéto posudzovanie prebieha z metodického hľadiska individuálne v závislosti od doby založenia kompozície a individuality práce jej tvorcov. Podobne individuálny prístup vyžadujú niektoré ďalšie typy krajín, napríklad tzv. industriálne, banské a pod. Práve z tohto dôvodu má predbežná typológia krajiny a určenie rozhodujúcich „krajino tvorných“ faktorov pre celý ďalší postup posudzovania nezastupiteľný význam.

Posledným krokom hodnotenia krajinného rázu, ktorý je predstupňom prípravy návrhov územných opatrení a regulatívov, je vymedzenie **citlivosti** posudzovaného územia na zmeny krajinného rázu a stanovenie hraníc **únosnosti** predpokladaných zmien. Pretože toto posudzovanie opäť obsahuje aj prvky subjektívnych hodnotení, je nutné využiť niektoré objektívizačné metódy (dotazníkové šetrenie, panelové diskusie, multikritériálne hodnotenie, objektové vyhodnotenie v GIS produktoch) a vymedziť rozsah subjektivity posudku.

V tomto príspevku nie je možné prezentovať všetky podrobnosti uplatňovaných metodických postupov, preto záujemcov odkazujem na celý rad odborných publikácií, napr. ELCAI Report (www.elcai.org), smernica posudzovania krajinného rázu vo Veľkej Británii (www.snh.org.uk), zborníky konferencií (ČVUT Praha 1999, 2006) a pod. Pre bližšiu predstavu prikladám základnú pracov-

Panoráma Chřibov s Buchlovom, pohľad od Tučap. Terénna skica. Kresba Eva Žalmanová. (2005)

nú schému, ktorá bola použitá v prípade posudzovania krajinného rázu Zlínskeho kraja (pozri prílohu, s. 4 - 6).

Od roku 1992 je v našich republikách evidentná a pochopiteľná snaha orgánov ochrany prírody a krajiny formulovať jeden spoločný univerzálny metodický prístup k posudzovaniu krajinného rázu. Som presvedčená, že jednotná metodika nie je nutná, často môže byť dokonca zavádzajúca. Za dôležitejšie považujem vypracovanie štandardizácie postupu posudzovania a jeho hlavných krokov, tak ako k tomu pristúpili kolegovia vo Veľkej Británii a nakoniec i v Českej republike (Metodické listy AOPK).

Záverom dovoľte malé zamyslenie nad častou kritikou (ponajviac investorov), obviňujúcou posudzovateľov krajiny z preferencie historických krajinných štruktúr a objektov pred kvalitou súčasnej tvorby. Prečo v tom, čomu v rámci krajinného rázu prisudzujeme zvýšenú hodnotu, z 90 % oceňujeme práve to historické, pokračujúce horizont aspoň dvoch generácií?

Podstata je v skepse, nedôvere k tomu, že súčasná doba prináša vyššiu kvalitu než doba minulá. Podľa môjho najhlbšieho presvedčenia žijeme v čase dekadencie súčasnej spoločnosti, ktorá pomaly vyčerpáva samu seba a svoje inšpiračné zdroje. Žijeme v čase, keď neveríme súčasnej hierarchii hodnôt a súčasnej definícii kvality. Že sa nejedná len o môj individuálny a subjektívny pocit, dokladá samotná potreba ochrany krajinného rázu v českej legislatíve a identity krajiny v Európskom dohovore o krajine. Nie je to teda staromilstvo, ale pochybnosť o kvalite vytváratej súčasťou „západnou“ kultúrou. Či už ako dôsledku globalizácie alebo plytkého konzumu.

Ochrana krajinného rázu nemôže viesť ku konzervácii alebo obnove historického stavu krajiny. Krajina „tečie“ v čase a tento „tok“ musíme jej i ľudskej civilizácii priznať. Podstatou ochrany krajinného rázu je snaha zasiať na chvíľu človeka v jeho nepretržitej tvorbe, aby porovnal medzi sebou kvalitu toho, čo odstraňuje, s kvalitou, ktorú prináša. V tomto zamyslení je skutočný význam ochrany charakteru krajiny a identity človeka v nej. V poznaní faktu, že niet budúcnosti bez súčasnosti a súčasnosti bez minulosti.

Alena Salašová

Ústav záhradnej a krajinárskej architektúry
Mendelova poľnohospodárska a lesnícka univerzita Brno
e-mail: salasova@tilia.zl.mendelu.cz